

УДК 371.13

ВЗАЄМОДІЯ ПОЧАТКОВОЇ І ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У РОЗВИВАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Т.П. Башинська (м. Київ)

***Анотація.** У статті розкривається сутність поняття «розвивальне середовище». Зроблено аналіз досвіду створення розвивального середовища для учнів початкової школи та дошкільнят. Відмічено значимість цього досвіду для обґрунтування моделі взаємодії початкової школи із дошкільним навчальним закладом у сільській місцевості.*

***Аннотация.** Раскрыта сущность понятия «развивающая среда». Сделан анализ опыта создания развивающей среды для учеников начальной школы и дошкольников в педагогическом наследии В. Сухомлинского. Показано значение этого наследия для моделирования взаимодействия начальной школы с дошкольным учебными заведениями в сельской местности.*

***Ключові слова:** розвивальне середовище, сільська школа, початкова школа, дошкільний навчальний заклад, взаємодія.*

***Ключевые слова:** развивающая среда, сельская школа, начальная школа, дошкольное учебное заведение, взаимодействие.*

***Постановка проблеми.** Нові підходи до організації навчально-виховного процесу в сільській місцевості обумовлюють необхідність створення реальних умов для доступності до якісної освіти дітей, що там проживають. Особистісна орієнтація освітнього процесу актуалізувала ідею розвивального навчання. Тому виникає потреба в дослідженні педагогічних умов формування розвивального середовища початкової школи в загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості.*

Зазначимо, що розвивальне середовище ми розглядаємо як «спеціально змодельовані місце й умови, що мають розвиваючу спрямованість; як багатомірний соціальний простір, що забезпечує різноманітні варіанти вибору оптимальної траєкторії розвитку і дорослішання особистості відповідно до індивідуальних особливостей її фізичного, соматичного, психічного,

психологічного, – духовно-морального і соціального здоров'я, що дозволяє: дітям – самовизначатися в різноманітних видах діяльності й у взаємодії з різними співтовариствами; педагогам – створювати умови для соціалізації дітей у широкому соціальному й культурному контексті; батькам – брати участь у створенні (як замовникам) широкого діапазону освітніх послуг; організаторам і управлінцям – ухвалювати управлінські рішення з орієнтацією на різноманітність освітніх інтересів і умов» [8, с. 25].

Вихідним положенням для розроблення розвивальних освітніх систем стала гіпотеза Л. Виготського про динаміку співвідношень процесів навчання й розвитку, сутність якої полягає в тому, що дитина в процесі навчання, тобто в процесі спілкування й співробітництва з дорослими й однолітками може досягти більшого, ніж те, що входить у границі її можливостей. Дещо нове дитина може зробити сама після того, як вона це робила разом з іншими. Таким чином, «... те навчання є добрим, яке забігає вперед розвитку» [1, с. 386].

У різних розвиваючих освітніх системах, при загальній орієнтації на вказане положення Виготського, робились різні акценти на основні фактори розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія розвивального навчання й розроблений на її основі значний навчально-методичний матеріал становлять основу системи навчання Ельконіна – Давидова, відповідно до якої, «змістом розвивального початкового навчання є теоретичні знання, методом – організація спільної навчальної діяльності молодших школярів (і в першу чергу організація розв'язання ними навчальних задач), продуктом розвитку – головні психічні новоутворення, притаманні молодшому шкільному віку» [2, с. 384].

Л. Занков основою психічного розвитку молодших школярів вважає нові способи організації процесу навчання [3]. Організоване під його керівництвом експериментальне навчання носило комплексний характер, створювалось на основі системи психодидактичних принципів: навчання на високому рівні складності; ведуча роль теоретичних знань; високі темпи вивчення матеріалу; усвідомлення школярами процесу учіння; систематична робота над розвитком усіх учнів.

Проблемі вільного виховання та розвитку особистості в спеціально організованому середовищі присвячені наукові праці зарубіжних учених (М. Монтесорі, Р. Штайнр, С. Френе, Р. Кузіне, Г. Цукерман, Ш. Амонашвілі). Серед вітчизняних діячів особливе значення має педагогічна творчість В. Сухомлинського.

М. Монтесорі пропагувала педагогічно обумовлену проблему організації середовища, найбільш відповідного потребам розвитку учнів [3]. Девіз школи Марії Монтесорі: «Допоможи зробити мені це самому». Клас ділився на зони: практичного життя, сенсорного розвитку, мовну, математичну, географічну, природознавчу. Учитель у такій школі впливав на дитину не прямо, а через дидактичні матеріали, з якими дитина працює за підготовленою програмою.

Роже Кузіне конкретизував принцип вільного розвитку дітей системою навчання за «методом вільної роботи групами» навколо центрів інтересів, який ґрунтувався на: добровільному об'єднанні учнів для роботи; вільному виборі видів діяльності; допомозі вчителя дітям тільки при необхідності [6, с. 46–61].

Відрізнялась від деяких позицій «нового виховання» педагогічна система С. Френе, який використовував у своїй роботі типографічні станки. Важливо, що в навчально-виховному процесі С. Френе використовував природне середовище, ідеалізуючи прекрасні моменти роботи в полі, догляду за тваринами, здорової втоми на свіжому повітрі.

Цінним є досвід організації навчально-виховного середовища за Дальтон-планом, започаткованим О. Паркхерст, сільською вчителькою, якій прийшлося займатися в класі з 40 учнями різної підготовки. Основою навчання були три основні принципи: «свобода (можливість працювати без перерви над тим, що в дану хвилину цікавить учня), взаємна допомога, та взаємодія серед колективу, відповідність зусилля бажаному результату» [7, с. 10].

Формулювання цілей статті. Висвітлення досвіду створення розвивального навчального середовища для учнів початкових класів та дошкільнят у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Яскравим прикладом створення ефективного розвивального середовища для молодших школярів є діяльність В.Сухомлинського в Павлівській школі на Кіровоградщині. Педагогом-гуманістом було створене цілісне за своїм педагогічним впливом розвивальне середовище, що уявляється як комплекс взаємозв'язаних мікросередовищ: естетичного, природного, соціального, ігрового, господарського, технологічного, інформаційного, дидактичного [9]. В основі принцип природовідповідності, який передбачає підпорядкування дизайну, режиму, змісті, методів навчання і виховання природі дитини й водночас – своєчасну орієнтацію педагогів на сенситивність дітей певного віку до окремих видів діяльності і впливів. Педагог радив учителям жити життям дитини, знайти спільну мову з нею, дивитися на світ очима дитини, вміти жити в дитячому вимірі часу, берегти, як велику цінність, дитяче сприймання часу, будувати й організовувати навчально-виховний процес так, щоб кожного дня дитина прожила бодай дві-три години в своєму дитячому вимірі часу. Педагогічне кредо педагогіки В. Сухомлинського: «Піднятися до духовного світу дитини», яке ввів у педагогіку Януш Корчак.

Особливе новаторською була турбота Василя Олександровича про навчання і виховання дошкільнят з метою підготовки їх до початкової школи.

Життя «Школи радості» розвивалося за ідеї: «Дитина за своєю природою – допитливий дослідник, відкривач світу. Так нехай перед нею розвивається чудовий світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці та грі, в особистій творчості, у красі, що надихає її серце, у прагненні робити добро людям. Через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість – вірний шлях до серця дитини. Я буду так малюків уводити в навколишній світ, щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, щоб кожний наш крок був мандрівкою до джерел мислення й мови – до чудової краси природи. Дбатиму, щоб кожний мій вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником, щоб кожний крок пізнання облагороджував серце й гартував волю» [9, с. 32].

В. Сухомлинський великого значення приділяв природному середовищу. Педагог зазначав, що «Світ, що оточує дитину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму» [9, с. 17]. Подорожі в сад, на берег річки, ліс, поле відкривають перед дитиною щось нове. Тільки серед природи діти вступають у «царство свого виміру часу», а вчитель може побачити дітей такими, якими вони є насправді: безпосередніми, допитливими, спостережливими. Тільки за такої умови діти зможуть пізнати світ, а вчитель дітей. В. Сухомлинський підкреслював, що дуже важливо, щоб засвоєння перших наукових істин відбувалося не за підручником, а з джерел природи: «я проводив з дітьми подорожі до джерел слова: відкривав їм очі на красу світу і водночас намагався донести до дитячого серця музику слова. Я домагався, щоб слово було для дитини не лише позначенням речі, предмета, явища, а й несло в собі емоційне забарвлення – свій аромат, найтонші відтінки. Важливо було, щоб діти прислухалися до слова як до чудової мелодії, щоб краса слова і краса тієї часточки світу, яку це слово відображає, пробуджувала інтерес до тих малюнків, які передають музику звуків людської мови – до літер» [9, с. 78].

Могутнім джерелом і стимулом розумового розвитку школярів початкових класів стала «Книга природи». «Це – 3000 спостережень, 3000 яскравих картин, що закарбувалися у свідомості дітей. Двічі на тиждень ми йшли в природу – учитися думати. Не просто спостерігати, а вчитися думати. Це були, по суті, уроки мислення. Не захоплюючі прогулянки, а саме уроки» [9, с. 129]. В.Сухомлинський завжди пам'ятав: «...яскравий образ навколишнього світу для вчителя є джерелом, в різноманітних формах, барвах, звуках якого криються тисячі питань. Розкриваючи зміст цих питань, учитель немов перегортає сторінки «Книги природи»» [10, с. 130]. Ця Книга допомагала кожній дитині розвивати образне мислення як обов'язковий етап переходу до мислення поняттями. Читання «Книги природи» становило великий інтерес для дітей, гортаючи її сторінки, вони вчилися думати.

Для розвитку мислення своїх вихованців В. Сухомлинський широко практикував розв'язування задач з «живого задачника». До цього його спонукало усвідомлення того, що «дитячі роки є школою мислення, а вчитель – це людина, що дбайливо формує організм і духовний світ своїх вихованців. Мозок дитини розвивається й зміцнюється в процесі встановлення багатогранних зв'язків з предметами і явищами навколишнього світу – причинно-наслідкових, часових, функціональних» [9, с. 145]. якої він вибирав нові й нові зразки, щоб стимулювали дитячу думку.

В. Сухомлинський великого значення в навчально-виховному процесі надавав впливу музики й образотворчого мистецтва: «Я побачив, що дитячий малюнок, процес малювання -- це частина духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось з навколишнього світу, а живуть у цьому світі» [9, с. 53]. Він уважав, що «Дитяча душа однаково чутлива й до рідного слова, і до краси природи, і до музичної мелодії. Якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо в звуках відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на такий щабель культури, якого не можна досягти ніякими іншими засобами» [9, с. 63].

Напередодні першого навчального року великий педагог-гуманіст дуже хвилювався за своїх вихованців: «Закінчується життя «Школи радості». Скоро мої вихованці стануть учнями, -- від цієї думки мені було і радісно й тривожно. Радісно від того, що один ще рік вестиму своїх малюків стежиною життя, праці й пізнання, що за рік мої малюки зміцніли, загоріли» [9, с. 95]. Тому він і надалі створював усі комфортні умови для розвитку учнів, роблячи плавний перехід від ігрової до навчальної діяльності своїх вихованців. Цей досвід дуже значимий для нашого дослідження.

Ставши школярами, діти приймають активну участь у створенні естетичного предметно-розвивального середовища: «Куточок мрії», «Кімната казки», «Острів чудес», «Музична скринька» В. Сухомлинський зауважував, що особливо сильні естетичні емоції пробуджуються в дітей молодшого віку в тих випадках, коли зрозуміла, хвилююча ідея доноситься до свідомості вихованців

у казковій формі. Саме із цією метою для молодших школярів у школі було обладнано спеціальну Кімнату казок. Музика, виразність мови дійових осіб, відтворення відповідної обстановки – усе це посилює естетичні почуття дітей. Багаторічний досвід переконував, що «естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення» [9, с. 176]. Казку педагог уважав невіддільною від краси, адже вона сприяє розвитку естетичних почуттів, без яких неможливе благородство душі, щира чуйність до людського нещастя, горя, страждань. На думку В. Сухомлинського, завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки вивчає, а відгукується на події і явища навколишнього світу, виявляє своє ставлення до добра і зла.

В. Сухомлинський так описував діяльність цієї чудової кімнати: «У Кімнаті казки зародилися ляльковий театр і драматичний гурток. Тут діти вперше інсценували українську народну казку про Рукавичку, у якій оселилися хоробрі звірята. Потім з великим інтересом підготували інсценізацію казки про Царівну-Жабу, японську казку про Горбатого горобчика» [9, с. 184]. Читання вчителем казок було своєрідним: казки і оповідання він знав напам'ять, а книжку брав лише для того, щоб показати малюкам ілюстрації. На думку В. Сухомлинського, читання в роки дитинства – це передусім виховання серця, доторкання людського благородства до потаємних куточків дитячої душі. Слово розкриває благородні ідеї, назавжди відкладає в дитячому серці зернятка людяності, з яких складається совість.

Продовженням Кімнати казки можна назвати Острів чудес, створений у заростях терну та акації. Інтер'єр цього загадкового острова постійно змінювався – то він нагадував житло Робінзона, то перетворювався на країну Ліліпутію, то ставав штабом партизанського загону, то набував обрисів таємничої печери з казки П. Бажова «Малахітова шкатулка». У новому середовищі діти давали волю своїй уяві, розкривали потаємні куточки своїх душ. В. Сухомлинський ділився своїми спостереженнями: «Не знаю, чому це так, та в найдовші червневі вечори,

коли попелястий небозвід здається якимось таємничим покривалом, - у цей час особливо бурхливо розпалювалася дитяча фантазія» [9, с. 187].

Своєрідним доповненням «Острова чудес» був «Куточок краси», який створили першокласники. Діти мріяли про нього давно. Вони малювали у своїй уяві тихе, затишне місце, де незаймана краса природи доповнювалася б красою, створеною людськими руками. Учителі прагнули максимально посилити творчий елемент у праці найменших школярів. Для 7-8 річних вихованців було створено кілька робочих кімнат, у яких вони займалися конструюванням, ліпили, вишивали. Кожне трудове завдання було розраховане не лише на точне виконання вказівок педагогів, а й на виявлення ініціативи, творчості. Високо оцінюючи творчість молодших школярів, В. Сухомлинський писав: «Творчість дітей – глибока своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, у якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Цю самобутність неможливо охопити якимось правилами, єдиними й обов'язковими для всіх» [9, с. 54].

Ідея створення розвивального середовища «Школи радості» має прихильників і втілюється в практику масової школи в Україні, близькому і далекому зарубіжжі. Багато навчально-виховних закладів України працюють за особистісно орієнтовною моделлю навчання для дітей 6-7 років «Крок за кроком» [4].

Висновки і перспективи розвитку. Великого значення набуває ідея створення шкільного середовища дитини, де цілеспрямовано й послідовно забезпечується цілісний процес фізичного, психічного, емоційного, морального та духовного розвитку особистості. Досвід створення розвивального середовища «Школи радості» В. Сухомлинського є основою для обґрунтування моделі взаємодії початкової школи із дошкільним навчальним закладом у сільській місцевості для побудови єдиної змістової лінії щодо забезпечення поступового розвитку дитини в навчанні. «Дошкільний і молодший шкільний визначають майбутнє людини», - ці слова видатного педагога В. Сухомлинського підкреслюють важливість підготовки дитини до навчання в школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры / Л.С. Выготский // Избранные труды [под ред. М.Г. Ярошевского]. – М.: Педагогика, 1996. – 512 с.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов // Монография. – М.: Педагогика, 1996. – 420 с.
3. Занков Л.В. Избранные педагогические труды / Л.Н. Занков // Избранные труды. – М.: Педагогика, 1990. – 424 с.
4. Крок за кроком. Теорія і практика // Київ.: Міжнародний фонд «Відродження», 1999. – 210 с.
5. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому / М. Монтессори // Книга для детей. – М.: Карапуз, 2000. – 272 с.
6. Овчарук О.В. Теория и практика группового обучения в начальной школе Франции / О.В. Овчарук // Дис. на соискания научной степени кандидата пед. наук. – К., 1999. – 165 с.
7. Сірополко С. Дальтон-план у шкільному вихованні й навчанні / С. Сірополко // Книга для вчителя. – Львів: видавництво «Взаємна поміч українського вчителства», 1928. – 35 с.
8. Степанов В.М. Инновационная школа: опыт организации единого образовательного пространства / В.М. Степанов // Монография. – Иркутск: ЗАО «Восточно-Сибирская издательская компания», 2000. – 152 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – 612 с.